

MiReKoc Çalışma Notları

Geri Dönüş
Siyaseti:
Suriyeli
Mültecilerin
Dönüş Göçü
İhtimali ve
Gelecek
Senaryoları

04/2019

Ahmet İçduygu ve Enes Ayaşlı

MiReKoc

KOÇ ÜNİVERSİTESİ GÖÇ ARAŞTIRMALARI MERKEZİ (MIREKOC) HAKKINDA

Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (MiReKoc), 2004 yılından bu yana orjinal ve yenilikçi araştırmaların ve akademik işbirliklerinin yanı sıra araştırmacılar, politika yapıcılar, uluslararası kurumlar ve sivil toplum arasındaki diyalogu güçlendirerek uluslararası göç alanındaki araştırmaları bir adım öteye taşımayı amaçlamaktadır. MiReKoc, göç alanında çalışan bütün kurum ve kişilerin araştırma kapasitesini arttırmak amacıyla kurulan, Türkiye ve yakın çevresi odaklı kapsamlı göç araştırmaları yürüten İstanbul merkezli bir araştırma merkezidir.

<http://mirekoc.ku.edu.tr/tr/>

Prof. Dr. Ahmet İçduygu: Koç Üniversitesi'nin Uluslararası İlişkiler ve Sosyoloji Bölümlerinde profesör olarak ders vermektedir. Ayrıca 2004'ten bu yana Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi'nin kurucu direktörü olarak görev yapmaktadır. 2014-2017 döneminde Koç Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dekanlığı yapmıştır. Araştırmacı ve misafir öğretim üyesi olarak İsveç, İngiltere, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri ve Hollanda'da bulunmuştur. Avrupa Birliği, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ve Uluslararası Göç Örgütü gibi uluslararası kuruluşlara danışmanlık yapmış ve onlar adına araştırma projeleri gerçekleştirmektedir. Yoğunlukla uluslararası göç ve yurttaşlık konularına odaklanan on kitabı ve yüzün üzerinde makalesi vardır.

Enes Ayaşlı: Lisans ve Yüksek Lisans derecelerini Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden almıştır. "Türkiye'ye Yönelik Kitlemel Göç Hareketleri: Bulgaristan Türkleri, Kuzey Iraklılar ve Suriyeliler" başlıklı yüksek lisans tezinde kitlemel sığınma hareketlerini süreç analizi yöntemiyle incelemiş ve devlet politikalarını açıklayan analitik bir çerçeve dizayn etmiştir. Çalışma alanları arasında zorunlu göç, dış politikada göç, iç savaş ve Ortadoğu çalışmaları yer almaktadır. Çalışmalarının bir kısmı kitap bölümü, makale ve konferans bildirisi şeklinde yayımlanmıştır. 2019 bahar döneminde Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezinde misafir araştırmacı olarak çalışmakta ve Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerin bireysel güvenlik algılamaları üzerine çalışmalar yürütmektedir. Enes Ayaşlı, 2019 yılı güz dönemi itibariyle University of Wisconsin - Milwaukee'de doktora çalışmalarına başlayacaktır.

İçindekiler

1. Giriş	1
2. Geri Dönüş Politikalarının Gelişimi	3
3. 2019 İtibariyle Suriye	6
4. Geri Dönüş Siyaseti ve Güvenli Bölge Tartışmaları Arasında Suriye	9
5. Türkiye'nin Geri Dönüş Politikası	12
6. Geri Dönüş Sorusunun Suriyeli Mülteciler ve Türkiye'deki Toplum Üzerine İzdüşümü	14
Sonuç	16

01

Giriş

Geride bıraktığımız sekiz yılda, ülkelerinin dışında yaşayan yaklaşık altı milyon Suriyeli mültecinin geleceği ile ilgili akademik ve politik tartışmalar, uluslararası mülteci rejimi tarafından formüle edilen üç seçeneği işaret etmeye başladı:¹ buldukları ülkelerde *entegrasyonları*, üçüncü bir ülkeye *yeniden yerleştirilmeleri* ve Suriye'ye (*gönüllü*) *geri dönüşleri*. İlk iki seçeneğin, mültecilerin ilk gittikleri ya da mültecilerin gitmek istedikleri diğer ülkeler nezdinde yeterli bir biçimde karşılık bulamaması, geri dönüş fikrinin giderek daha öne çıktığını, bu çerçevede de bu seçeneğin hükümetler ve uluslararası kurumlar dahil olmak üzere birçok ilgili aktör tarafından teşvik edildiğini göstermektedir. Suriye'deki silahlı çatışmaların devam etmesine rağmen, farklı aktörler -mülteciler gönüllü olmasa bile- geri dönüşü savunan endişe verici bir eğilimi öne çıkarmaktan çekinmemektedirler. Unutulmamalıdır ki, geri göndermeme ilkesi (*non-refoulement*), mültecilerin korunmasının en temel bileşenidir ve uygulanabilir geri dönüş için üç temel koşul *gönüllülük*, *güvenlik* ve *sürdürülebilirliktir*.² Bugün Suriyeli mülteciler için bu üç koşulun sağlandığı çok şüphelidir. Bu sebeple, Suriye için barışçıl bir çözüm olmadan, Suriyeli mültecilerin evlerine dönmeleri konusundaki herhangi bir görüş, şüphesiz yeni tartışmalara yol açacak bir gelişmedir.

Suriyeli mültecilerle ilgili olarak "geri dönüş" tartışmalarının özellikle bu mültecilerin yoğun olarak bulunduğu, Suriye'nin üç komşu ülkesi – Lübnan, Ürdün ve Türkiye – başta olmak üzere, Avrupa ülkeleri dahil, birçok ülkede 2017 yılından bu yana gündeme geldiğini biliyoruz.³ Türkiye, bu çerçevede, bu ülkeler arasında öne çıkan en belirgin örnektir. Bu noktada, 2019 yılı itibarıyla kayıtlı olarak 3,6 milyon Suriyeli mültecinin bulunduğu Türkiye'de, bu mültecilerin

1. Omata, N. (2012). The Complexity of Refugees' Return Decision-Making in a Protracted Exile: Beyond the Home-Coming Model and Durable Solutions. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(8), 1281-1297. doi.org/10.1080/1369183X.2013.778149

2. Black, R., Koser, K., Khalid M., Karen, A., Atfield, G., D'onofrio, L. & Tiemoko R. (2004). Understanding Voluntary Return. Erişim adresi: <http://sro.sussex.ac.uk/id/eprint/11041/>

3. Crisp, J. (2017). It's Far Too Early to Talk of Return for Syrian Refugees. Erişim adresi: <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/it-s-far-too-early-talk-re-turn-syrian-refugees>

yasal statüsünün "geçici koruma altında" bulunma olarak tanımlandığı ve böylece entegrasyon seçeneğinin yasal ve idari olarak öngörülmediği söylenmelidir. Ancak Suriyelilerin yüzde 96'sından fazlasının ülkenin her köşesindeki kentlere dağılmış şekilde ve kendiliğinden bir entegrasyon süreci içinde yıllardır yaşadığı göz önüne alındığında, sosyolojik bir gerçeklik olarak bir tür entegrasyon sürecinin yaşandığına da tanıklık edilmektedir. Elbette bu süreç hem toplumsal ve siyasal açıdan kolayca kabul gören bir olgu değildir hem de geri dönüş tartışmalarına bir arka plan oluşturmaktadır. Bu çerçevede, bu makale ilk olarak Türkiye'deki mülteciler bağlamında ortaya çıkan geri dönüş tartışmalarına dikkat çekmekte; ikinci olarak ise geri dönüşün koşullarını bu tartışmalara ekleyerek, bugün için geri dönüşün önerilebilecek bir çözüm olmaktan oldukça uzak düştüğünü vurgulamaktadır. Bunu izleyerek, bu tartışmalar içinde mültecilerin buldukları ülkelerde entegrasyonu ve üçüncü bir ülkeye yeniden yerleştirilebilme seçeneklerinin de uluslararası mülteci rejimi kapsamında hatırlanmasının gerekliliği savını ortaya atmaktadır.

02

Gerri Dönüş Politikalarının Gelişimi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan modern sığınma rejimi, özellikle Soğuk Savaş yıllarında mültecilerin baskıcı komünist rejimlerden ve diğer baskıcı siyasal ortamlardan kaçışları, onlara diğer ülke sınırlarının açık tutulması ve koruma sağlanması görüşü ile olgunlaştı. Bu bağlamda, bu rejimin daha çok güvenli ilk sığınma ülkesinde yerleşmeye ya da üçüncü ülkelere yeniden yerleştirmeye dayalı kapsayıcı bir yanı vardı. Soğuk Savaş yıllarının sonunda ise mültecilerin kendi ülkelerine yakın bölgelerdeki ilk sığınma ülkelerinde ya da çatışmalar devam etse bile kendi ülkelerinde oluşturulacak “güvenli bölgeler” içinde tutularak oralarda koruma sağlanması eğilimi ağırlık kazanmaya başladı.⁴ Bir başka söyleyişle, gelişmiş zengin ülkelerin çoğunlukla yoksul ve az gelişmiş ülkelere sıkışan mülteci akınlarını bu bölgelerde tutmak istekleri uluslararası göç rejiminin önemli bir boyutu haline geldi. Birinci Körfez Savaşı döneminde Saddam rejiminden kaçıp Türkiye'ye sığınan Kuzey Iraklı Kürtler bu yaklaşımla karşılaşmış, önce Türkiye'de sınırlı bir zaman diliminde kamplarda kalmaları sağlanmış sonra da kuzey Irak'ta yaratılan güvenli bölge içinde yaşamlarına devam etmelerinin önü açılmıştı. Soğuk Savaş'ın bitimi gönüllü geri dönüşlerin idealize edildiği bir sığınma rejimini beraberinde getirirken; bu dönemde dönüşün standartlarını belirleyen ve bu standartlara uyma noktasında küresel bir yaklaşım geliştirmeyi amaçlayan bir süreç başlamıştı. Bu süreç 1990'lı yıllar öncesi vurgusu sıkça yapılan gönüllü geri dönüş kavramının yanında güvenli dönüş (*safe return*) ve dayatılmış dönüş⁵ (*imposed return*) kavramlarının ortaya çıkmasına yol açmıştı.⁶ İdealin altında dönüş koşullarının, mültecilerin dönüşü için yeterli olabileceğini öne süren bu yaklaşım, gönüllü geri dönüşün uygun bir bağlama yerleştirilmesi gerekliliğini

4.Chimni, B. S. (2004). From Resettlement to Involuntary Repatriation: Towards a Critical History of Durable Solutions to Refugee Problems. *Refugee Survey Quarterly*, 23(3), 55-73. doi.org/10.1093/rsq/23.3.55; Frellick, B. (2007). Paradigm Shifts in the International Response to Refugees. J. D. White & A. Marsella, *Fear of Persecution: Global Human Rights, International Law, and Human Well-Being* içinde. Lexington Books.

5.Bu noktada belirtmeliyiz ki, ilgili göç literatüründe yer alan zorla sınır dışı (deportation) edilme uygulaması dayatılmış dönüş olarak algılanabilir. Zorla sınır dışı uygulaması, geri dönüş tartışmaları ve bu tartışmanın kavramsal tanımlarıyla karıştırılmamalıdır. Olumsuz bir geri gönderme pratiği olan zorla sınır dışı, sığınmacının çeşitli gerekçelerden ötürü girişine izin verilmemesi ya da kalma izninin sona ermesi sebebiyle ülkeden çıkarılması anlamına gelir.

6.Chimni, From Resettlement to Involuntary Repatriation: Towards a Critical History of Durable Solutions to Refugee Problems

ortaya çıkarırken, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) dönüş süreçlerinde daha aktif rol alması için de zemin hazırladı. Mültecilerin uzun süren çatışma dönemlerine iltica ülkesinde kalacaklarının anlaşılması ile birlikte insani yardım odaklı mülteci politikaları yerini kalıcı çözüm odaklı politikalara bırakırken, BMMYK böylesi çalışmaların fonlanması ve icra edilmesi noktasında daha büyük bir rol üstlenmeye başladı. Bu noktada ülkelerin mültecileri çoğunlukla dış politika ya da güvenlik ekseninde değerlendirmesi ve entegrasyona yönelik faaliyetlerin başlatılması ve yürütülmesi noktasında herhangi bir sorumluluk üstlenmiyor olmasının da ciddi bir payı oldu. Öte yandan bahsi geçen sorumluluğun üstlenildiği kimi ülkeler nezdinde de, entegrasyon ya da uyum süreçlerinin mültecilerin kalıcılığı ve asimilasyonu ile doğrudan ilişkilendirilmesi, olası projelerin mahiyetini açıkça ortaya koymakla birlikte, geleceğe yönelik yeni kaygılar yaratmaya başladı. Bu bağlamda, Stein'in⁷ da belirttiği gibi, köken ülkelerde çatışan taraflar arasında siyasi bir çözüm ya da rejim değişikliği gibi bir dönüm noktasını beklemeksizin (gönüllü) geri dönüşlere daha çok tanık olunmaya başlandı.

Her ne kadar mülteciler için uzun vadede en iyi ve sürdürülebilir çözüm kendi ülkelerine dönüş olarak algılansa da onların göçüne neden olan dinamiklerin değişmemesi ya da kötüye gitmesi durumunda böyle bir çözümün uygulanmasının olanaksız olduğu görülür. Keza öngörülebilir koşullar altında mültecilerin geri dönüşü küçük ölçülerde gerçekleşse bile, makro seviyede mülteci sorununun çözümüne denk düşmemektedir.⁸ Örneğin, farklı kitlesel mülteci vakalarında, geri dönüşlerin gönüllü olması kuralının, mültecilere geri dönüş kararı vermeleri durumunda belirli miktarda para verilerek cesaretlendirilmesi ile gönüllü geri dönüş kavramının tam olarak uygulanmadığına tanık olunmaktadır. Bu bağlamda, gönüllü geri dönüşlerin birçoğunun BMMYK kontrolünde olmadığı, her yıl binlerce kişinin farklı dinamiklerle geri döndüğü belirtilmektedir. Kendiliğinde geri dönüş (*spontaneous repatriation*) olarak adlandırılan bu süreç geldikleri ülkede vaat edilen bir af süreci, rejim değişikliği ya da geri dönüş

anlaşması olmaksızın gerçekleşmektedir.⁹ Geri döndüklerinde karşılaşacakları riskin farkında olan mülteci bireylerin kendi kararına dayanan kendiliğinde geri dönüşe, sığınma ülkesindeki koşullar, ülkelerinde yakınların bulunması ya da oradaki mülklerine otoritelerce el koyulması ihtimali gibi farklı faktörler neden olabilmektedir. 1984-86 arası Etiyopyalı mültecilerin Somali ve Cibuti'den Etiyopya'ya ya da 1989-90 arasında Türkiye'ye sığınan Bulgaristan Türklerinden bazılarının Bulgaristan'a dönüşleri bu kapsamda ele alınabilir. Bu çerçevede mültecilerden kaynaklı kendiliğinden geri dönüş hareketlerinin uluslararası düzeyde yasal bir zemine sahip olmadan ortaya çıkması, BMMYK'nın bu süreç içinde etkili koruma hizmetleri sağlamasını engellemektedir.

Bugün için mülteciler bağlamında oluşacak bir geri dönüş programının uluslararası bağlamda kabul gören bir şekilde işlemesi için üç koşulu içermesi gerekmektedir: birincisi, geri dönüşün tam anlamıyla gönüllü olması; ikincisi, güvenli bir dönüş olması; üçüncü olarak da bu programın sürdürülebilir olmasıdır. 2019'da, kırkıncı yılına giren Afganistan meselesinin bir sonucu olarak komşu ülkeler İran ve Pakistan'a sığınan mültecilerin Afganistan'a geri dönüşü sözü edilen bu üç koşulun tam olarak sağlanamaması ile başarılı olamamıştır. Bir yandan son kırk yıldır kırılğan devlet yapısı ile Afganistan başka ülkelere sığınan yurttaşlarına güvenli bir dönüş ortamı sağlayamamış, diğer yandan ise zaman zaman uluslararası düzeyde, BMMYK tarafından, kurumsallaştırılmaya çalışılan geri dönüş programları gönüllü geri dönüş yerine dayatılmış geri dönüş çerçevesinde gelişmiş ve sürdürülebilirliği olmamıştır.¹⁰ Bu çerçevede, Afganistan bugün hala mülteci üreten bir ülke kimliğinden kurtulamamıştır; komşu ülkeler, İran

7. Stein, B. N. (1986). Durable Solutions for Developing Country Refugees. *International Migration Review*, 20(2), 264-282. doi:10.2307/2546035

8. Cuny, F. C., & Stein, B. N. (1988). Prospects for and Promotion of Spontaneous Repatriation. G. Loescher, *The Question of Refugees in International Relations* içinde. Oxford: Oxford University Press.

9. A.g.e.

10. İçduygu, A. & Karadağ, S. (2018). Afghan Migration Through Turkey to Europe: Seeking Refuge, Forming Diaspora, And Becoming Citizens. *Turkish Studies*, 19(3), 482-502. doi.org/10.1080/14683849.2018.1454317

ve Pakistan, 2 milyondan fazla Afgan mülteciye¹¹ sığınma sağlamaya devam etmektedir.

Daha önce vurgulandığı gibi, her ne kadar geri göndermeme ilkesi (non-refoulement), mültecilerin korunmasının en temel bileşeni olsa da, uygulanabilir geri dönüş için üç şart -güvenlik, gönüllülük ve sürdürülebilirlik- ilgili literatürde derinlemesine tartışılmaktadır.¹² 1969 Afrika'daki Mülteci Sorunlarının Özel Yönlerini Düzenleyen Afrika Birliği Örgütü (ABÖ) Sözleşmesi mültecilerin geri dönüşüne yönelik belirgin bir vurgu yapmış, dönüşün "gönüllü" bir karaktere sahip olmasının altı çizilmiştir.¹³ Yine Salt¹⁴ gönüllü geri dönüşün teşviki ve baskısı arasındaki çizginin her zaman net olmadığını belirtirken, tanım ve pratik arasındaki durumsal farklılıklara işaret etmiştir. Peki bu ilkeler doğrultusunda gönüllü geri dönüşler nasıl teşvik edilmektedir? İdeal bir geri dönüş süreci, BMMYK arabuluculuğunda mültecilere sığınma sağlayan ülke ya da ülkeler ile menşe ülke arasında bir görüşme süreci ile başlamaktadır. Mültecilerin dahil edilmediği bu süreç, dönüşün mahiyeti, nasıl ve ne zaman gerçekleşeceği ile dönüşün izleme, tatbik ve kontrolünün kimler tarafından nasıl yapılacağını belirler. Menşe ülke hükümetinin mültecilerin güvenli dönüşü noktasında garanti vermesi önem arz eder. Ardından mülteciler dönüşün güvenli olduğuna ilişkin bilgilendirilir. Geri dönüş formlarını doldurmaya teşvik edilen mültecilerin ulaşımları için BMMYK devreye girer. Menşe ülkede oluşturulan kabul merkezleri aracılığıyla karşılanan mültecilere ilk süreçte ihtiyaç duyacakları yardım paketleri teslim edilir ve yeniden yerleşecekleri bölgelere sevk edilirler. BMMYK vasıtasıyla gerçekleşen bu sürece düzenli geri dönüş (organized repatriation) denmektedir. Ancak hükümetler arası etkileşimi önceleyen bu yaklaşım vakit alan ve yetersiz sonuçlar üretebilecek bir yapıya da sahiptir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, uluslararası düzeyde meşru ve uygulanabilir bir geri dönüş için üç temel koşul gönüllülük, güvenlik ve sürdürülebilirliktir. Bu koşulların ancak o ülkenin bütününde ilgili mültecilik durumunu yaratan nedenlerin ortadan kalması ile mümkün olacağı açıktır. Bu çerçevede, mültecilerin kaynaklandıkları ülkedeki siyasal durum ile orada var

olan hükümetin konumu çok önemlidir. Genelde mültecilik durumunu yaratan hükümetin iktidardan düşmesi ve yeni oluşan iktidarın mültecilerin geri dönüşünü cesaretlendirmesi ile kaynak ülke, sığınma ülkesi ve BMMYK arasında üç taraflı geri dönüş anlaşması düzenlenir. BMMYK'nın bu anlaşma ekseninde hareket ettiği bir durumda geri dönüş göreceli kolaydır ve bu tür bir gelişme "gönüllülük, güvenlik ve sürdürülebilirlik" sağlayan bir geri dönüş programının gerçekleştirilmesini mümkün kılmaktadır. Öte yandan ilgili kaynak ülkenin, buradaki örneğimiz Suriye ya da başka bir örnek olarak Afganistan gibi, belirli şekilde "meşru" sayılabilecek bir otorite altında oluşturulan ve "güvenli varsayılan" bölgelerine yönelik bir geri dönüş programının oluşturulması oldukça zor ve sorunludur. Ayrıca, Suriye gibi kendi sınırları içerisinde silahlı gruplarla çatışma içerisinde olan bir devletin geri dönüş yapanları bir güvenlik problemi olarak atfetmesinin, dönenlerin ülkeye yeniden entegrasyonunu engelleyici etkiye sahip olduğu aşikârdır. Bu arada, çatışmalı bölgelerde var olan ve rejim tarafından tanınmayan oluşumlar, kendiliğinden geri dönüşün gerçekleşmesi noktasında önemli bir role sahiptir.¹⁵ Muhalif gruplar kontrol altında tuttukları bölgelerde mülki idare oluşturarak, mültecilerin dönüşü için görece güvenli şartlar sunabilirler. Ancak bu bölgelerin rejim tarafından ele geçirilmesi sonucu bölgeye dönüş yapanların güvenliğinden kimin sorumlu olacağı sorusu önem arz etmektedir. Bütün bunların üstünde, elbette bu gibi durumlarda "güvenli bölge" varsayılan alanların kontrolünü elinde tutacak gücün uluslararası meşruluğu, izleyeceği yol haritasının Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası bir örgütün çizdiği çerçevede olması ve farklı devletlerin bir koalisyonu şeklinde oluşması anahtar koşullar olarak karşımıza çıkmaktadır.

11. UNHCR. (2018). Forced Displacement in 2017. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/globaltrends2017/>

12. Crisp, J. & Long, K. (2016). Safe and Voluntary Refugee Repatriation: From Principle to Practice. *Journal on Migration and Human Security*, 4(3), 141-147. doi.org/10.1177/233150241600400305

13. A.g.e.

14. Salt, J. (1987). Contemporary Trends in International Migration Study. *International Migration Review*, 25(3), 241-250. doi.org/10.1111/j.1468-2435.1987.tb00586.x

15. Cuny & Stein, Prospects for and Promosion of Spontaneous Repatriation

03

2019 İtibariyle Suriye

İç çatışmalar başlamadan önce, Suriye uluslararası ölçülerde ekonomik olarak gelişmekte olan, düşük-orta gelir sınıflanması içinde yer alıyordu. Ayrıca toplumsal olarak ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin çok olduğu, yolsuzluk, şeffaf olmama ve siyasal baskı sorunlarının büyüklüğü ile de anılan bir ülke idi.¹⁶ Bu çerçevede, ülkenin "Arap Baharı" diye anılan gelişmelerden etkilenmesi ve toplumsal muhalefetin yükselişi sonrasında ülkedeki rejimin çatışmaları şiddetle bastırma girişimine tanık olundu. Muhalifler ve rejim arasında başlayan çatışmanın şiddeti her geçen gün arttığı gibi, yeni çatışmaların oluşması ve terör örgütlerinin Suriye'yi mesken tutması ile gündelik hayat sıfır noktasına indi. Suriye'deki iç savaşta 2011 yılından bu yana 570 000 den fazla kişinin hayatını kaybettiği¹⁷, 12 milyondan fazla kişinin zorla yerinden edildiği¹⁸, 13 binden fazla kişinin de işkenceye maruz kalarak öldürüldüğü belgelenmektedir.¹⁹ Geride kalan bu sekiz yıl içerisinde, dış aktörlerin müdahaleleri, rejim ve muhalif gruplar arasında süregelen çatışmalar, muhalif grupların farklı ajandalara sahip olması ve gruplar arası rekabet Suriye'de hayatı büyük bir yıkıma getirmiştir. 2017 tarihli Dünya Bankası raporu²⁰, bu yıkımın boyutlarını şöyle yansıtmaktadır: ülkedeki ev stokunun üçte biri, sağlık ve eğitim kurumu binalarının yarısı tahrip olmuştur; ülkenin 2011-16 yılları arasında toplam gelirindeki kayıp oranı, 2010 yılındaki gelirinin dört katıdır. Bugün barış olsa, Suriye'nin 2010 yılında çatışmalar başlamadan önceki durumuna erişmesi için 30-40 yıl gerekebileceği hesaplanmaktadır. Başka bir gösterge ile bugün Suriye'nin yeniden inşası için 250 milyar dolar civarında bir rakam öngörülmektedir²¹.

16.Hinnebusch, R. (2012). Syria: from 'authoritarian upgrading' to revolution?. *International Affairs*, 88(1), 95-113. doi.org/10.1111/j.1468-2346.2012.01059.x; Perthes, V. (2011). Europe and the Arab Spring. *Survival*, 53(6), 73-84. doi.org/10.1080/00396338.2011.636273

17."More than 570 thousand people were killed on the Syrian territory within 8 years of revolution demanding freedom, democracy, justice, and equality", Syrian Observatory for Human Rights, 15.03.2019

18.UNHCR, Forced Displacement in 2017

19.SNHR. (2018). No less than 13.197 individuals died due to torture, including 167 children and 59 women. Syrian Network for Human Rights. Erişim adresi: <http://sn4hr.org/blog/2018/06/26/52334/>

20.The World Bank. (2017). The Toll of War: The Economic and Social Consequences of the Conflict in Syria. World Bank Group. Erişim adresi: www.worldbank.org/en/country/syria/publication/the-toll-of-war-the-economic-and-social-consequences-of-the-conflict-in-syria

21.No One Wants to Help Bashar al-Assad Rebuild Syria (2019, 15 Mart). The Atlantic. Erişim adresi: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2019/03/where-will-money-rebuild-syria-come/584935/>

Bugün 2019 yılı başı itibariyle Suriye'nin yaklaşık üçte ikisi Beşşar Esad ve destekçi güçler tarafından kontrol ediliyor. Güneyde Dera'dan başlayarak doğuda Irak sınırına uzanan hatta -ABD destekli Özgür Suriye Ordusu'na (ÖSO) bağlı küçük bir bölge haricinde-rejim hâkimiyeti sağlanmış durumdadır. Öte yandan Kuzeybatı bölgesinde Afrin – Cerablus hattı Fırat Kalkanı (FK) ve Zeytin Dalı (ZD) Harekâtları sonrası Türkiye destekli ÖSO güçleri tarafından güvenlik altına alınmış, doğuda Rakka – Haseke – Deyr Ez Zor hattı ise Halk Koruma Birlikleri (YPG) militanları tarafından kontrol edilmektedir. 2014 itibariyle Suriye'de hâkimiyet alanını artıran ve iç savaşın ömrünün uzamasına neden olan Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) ise 2019 itibariyle Deyr Ez Zor'da birbirinden ayrı birkaç bölgeye sıkıştırılmıştır. Sahada büyük ölçüde mağlup edilen İŞİD'in kalıntılarının olduğunu ve halen daha YPG ile çatışmalar yaşadığının altını çizmekte de fayda vardır. İŞİD'in yenilgiye uğratılmasıyla birlikte hakimiyet alanını artıran YPG ise bugün Suriye'nin en önemli petrol rezervlerinin içeren bölgeleri kontrol etmektedir.

Türkiye'nin YPG ile süregelen mücadelesi, Rusya ve İran'ın Esad'a olan desteği, Türkiye'nin Esad karşıtı cephede yer alması ve Esad'ın Suriye'nin çoğunluğunda hakimiyeti ele geçirmesi gibi dinamikler bir araya getirildiğinde, kalıcı barış ve istikrar senaryolarının önünün engellerle dolu olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin düzenlemiş olduğu FK ve ZD harekâtlarının Suriye'deki denkleme yeni değişkenler soktuğunu ve yerel dinamiklere etkisi üzerinden geri dönüş senaryolarını etkileyebileceğini vurgulamak gereklidir. Yine Rusya'nın son süreçte İdlib'e askeri anlamda müdahil olması gerek Türkiye gerekse Suriye rejimi için göz önünde bulundurulması gereken yeni değişkenler yaratıyor. Bu karmaşık ağ yapısına sahip iç savaşa bütünsel bir yaklaşım getirildiğinde, savaşın sona erdiğine yönelik açıklamaların gerçeği yansıtmadığı ve farklı boyutlarda çatışmaların sürmesinin olası görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu da mültecilerin geri dönüşü için güvenli koşulların oluşmadığı ve mülteciler için farklı politikaların geliştirilmesi ve uygulanması gerektiğini göstermektedir.

“Güvenlik” kaygılarının giderilmesi noktasında son dönemde gündemi meşgul eden önemli bir tartışma da Suriye'nin kuzeyinde oluşturulması planlanan güvenli bölgedir. ABD Devlet Başkanı Donald Trump ve Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan arasında gerçekleştirilen görüşme sonrası açıklanan 32-km derinliğe sahip güvenli bölgenin, bir diğer adıyla terörden arındırılmış bölgenin, YPG kontrolünde olan Türkiye – Suriye sınır hattı boyunca (460 km) uzanması planlanmaktadır. Bu çerçevede, güvenli bölgenin yapısı ve hangi şekilde teşkil edileceği soruları da gündemdekini yerini almış, akademik ve siyasi çevrelerce tartışılmaya başlanmıştır²². Detayları bilinmeyen güvenli bölge akıllara ilk olarak da 1991 yılında Kuzey Irak'ta oluşturulan bölgeyi ve sığınmacıların geri dönüşünü getiriyor. ABD öncülüğünde ve bazı Avrupa ülkeleri tarafından oluşturulan güvenli bölge uluslararası bir niteliğe sahip olmakla beraber, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararına dayanması sebebiyle de hukuki bir zemine sahipti. Suriye'de oluşturulması planlanan güvenli bölgenin sınırları ve hukuki niteliği belirsizliğini korumakla beraber, yukarıda açıklanan karmaşık politikalar ağı 1991'deki gibi sistematik bir güvenli bölge inşasının önünde engel olarak durmaktadır. Güvenli bölge mültecilerin dönüşü bağlamında da sorunludur. Güvenlik altına alınan bölgelere geri dönüşün yönlendirilmesi suni yerleşimlerin oluşmasına sebebiyet verecek, mültecilerin daha önce Suriye'de yaşadıkları bölgelere dönmesi güçleşecektir. Böylesi suni yerleşimlerin bir nevi ülke içinde yerinden edilme durumu oluşturacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Her ne kadar Türkiye'ye göç eden Suriyeli mültecilerin büyük kısmının Suriye'nin kuzeyinden geldiği bilinse de güvenli bölge sınırları dışına dönmek isteyen mülteciler için dönüş hareketi özünde başka bir bölgeye yeniden göç hareketi halini alacaktır.

Güvenli bölgenin kimin kontrol ve denetiminde olacağı da cevaplanması gereken bir diğer sorudur.

22. Alptekin, H. (2019). Suriye'de Oluşturulacak Güvenli Bölgede Taraflar ve Tutumlar. SETA. Erişim Adresi : <https://www.setav.org/analiz-suriyede-olusturulacak-guvenli-bolgede-taraflar-ve-tutumlar/>

ABD'nin Suriye'den askerlerini çekmeye yönelik açıklaması sonrası bölgeye komşu ülkelerin politikalarının da değişim yaşayacağı beklenmektedir. ABD'nin olası çekilmesi sonrası Rusya ve İran etkisinin Suriye'de ne kadar görüleceği de belirsizliğini korumaktadır. Öte yandan Türkiye'nin kurulacak güvenli bölgenin yönetimini elinde bulundurmak isteyeceği göz önüne alınırsa, bölgede yeni çıkar çatışmalarının yaşanacağı öngörülebilir. Yine Türkiye'nin tek başına güvenli bölgenin yönetimini üstlenmesinin uluslararası meşruiyet sorunu yaratacağı açıktır. Bu bağlamda uluslararası kabul gören bir koalisyon çerçevesinde idarenin yürütülmesi barış ve istikrarın sağlanması ve mültecilerin güvenli dönüşü adına daha sağlıklı bir çözüm olarak sunulabilse bile, Suriye'ye müdahil olmuş ve çatışan tarafların böylesi bir güvenli bölgeyi yönetmesi yeni sorunlara gebe olacaktır. Öte yandan, burada sözü edilen yönetim sorunları dışında da güvenli bölge çözümünün mültecilerle ilgili sorunsalı çözmekte, özellikle güvenli, gönüllü ve sürdürülebilir bir geri dönüş programı oluşturmakta ne kadar yeterli olabileceği de çok tartışmalı bir konudur.

04

Gerri Dönüş Siyaseti ve Güvenli Bölge Tartışmaları Arasında Suriye

Suriye meselesinde güncel dinamikler göz önüne alındığında ortaya çıkan en temel sorulardan birisi şudur: "Bugün var olan koşullar altında mültecilerin geri dönüşü mümkün müdür"? Bu soruya eklenecek diğer soru ise: "Türkiye'nin girişimleriyle çatışma sonrası döneme ulaşmadan gönüllü geri dönüşler sağlanabilir mi?"

Gerri dönüşün ne derece mümkün olduğunu anlamak için Suriye'de siyasi çözüm mekanizmalarını (Cenevre ve Astana süreçleri) ve bunların yarattığı fırsat ve kısıtlamaları incelemek önem arz etmektedir. BM aracılığıyla başlayan Cenevre sürecinin pratikte varlık gösterememesi sonrası 2017 yılında Rusya öncülüğünde Astana süreci başlamış; Rusya, Türkiye ve İran garantör ülkeler olarak masadaki yerlerini almışlardır. Bu girişim ile Suriye halkına ülkenin yeniden inşası noktasında destek, kapsayıcı siyasi çözüm, sağlıklı bir geçiş süreci, özgür ve adil seçimler ve Suriye halkının onayını almış anayasanın oluşturulması gibi kısa, orta ve uzun vadeli hedefler koyulmuştur. Yine İdlib'teki çatışmasızlık bölgelerinin mimarı olması, ABD ve AB'nin temsilciler göndermesi ve BM'nin Suriye özel temsilcisi Staffan de Mistura tarafından temsil edilmesi de Astana'nın etki düzeyini ve sahadaki karşılığını göstermektedir. Tüm bunlar göz önüne alındığında, Astana'da garantör ülkeler arasında var olan ve oluşabilecek görüş ayrılıklarının politikaların hayata geçirilmesi noktasında hızlandırıcı olduğu kadar yavaşlatıcı etkiye sahip olabileceği görülmektedir. Son süreçte mültecilerin dönüşünü ana gündem maddesi haline getiren ülkelerin bu noktadaki uzlaşmaları Suriyelilerin geri dönüşü için öncelikli koşullardan biridir. Böylesi bir uzlaşma Rusya ve İran'ın geri dönüşün güvenli şartlarda gerçekleşmesi için Şam yönetiminden garanti alması ve İdlib'e yönelik saldırıların durdurulması gibi iki temel ön koşulu içermektedir.

Suriye'de süregelen çatışma ortamının sona ermesi geri dönüş için gerekli bir diğer koşuldur. ABD'nin

IŞİD'in yenilgiye uğratıldığına ve Suriye'de savaşın sona erdiğine yönelik yaklaşımların²³ aksine, İdlib'te Hayat Tahrir el-Şam (HTŞ) ve muhalif gruplar arasında, Deyr Ez Zor Bölgesinde de YPG ve IŞİD arasında süregelen çatışmalar, Suriye'de suların tam anlamıyla durulmadığını göstermektedir. Türkiye'nin Fırat'ın doğusuna yönelik muhtemel operasyonu da önümüzdeki süreçte askeri hareketliliği artırıcı etkiye sahip olacaktır. Bu noktada iç savaşın yoğunlaştığı bölgelerin azaldığı ve farklı şiddetlerde devam ettiği iddia edilebilir. Bu bağlamda Avrupa Komisyonu Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikasından Sorumlu Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini'nin "mülteciler savaşı ve barışsız bir ortamda sıkışmış durumda" şeklindeki açıklaması Suriye'de var olan durumu net bir şekilde özetlemektedir²⁴. Bahsi geçen çatışma ortamının sona ermesi mültecilerin geri dönüşü için gerekli zemini teşkil etmemektedir.

Anayasa komisyonunun oluşturulması ve yeni anayasanın yazılması, çatışma sonrası ülkenin yeniden inşası adına önemli bir diğer husustur. 2018 sonunda Türkiye, İran ve Rusya anayasa komitesinde yer alacak isimler üzerine uzlaştıklarını açıklamaları sonrasında²⁵, 150 kişiden oluşması planlanan komitenin BM denetiminde seçimlerin ve mültecilerin geri dönüşünü sağlayacak barış sürecinin önünü açması beklenmektedir. Bu noktada komitenin yapısı, çalışmaları ve uzlaşma kabiliyeti geri dönüş adına önemlidir. Komitenin sağlayacağı siyasi barış ortamı özgür ve adil seçimlerin yapılabilmesi adına da bir basamak teşkil etmektedir, ancak bu komite konusunda ne kadar ilerleme sağlanacağı bugünkü uluslararası ortamda şüphelidir.

Geri dönüşün ne derece mümkün olduğu göçe sebebiyet veren durumların ortadan kalkması, bir diğer deyişle güvenli dönüş ortamının sağlanmasına bağlıdır. Sekizinci yılını doldurmaya yaklaşan iç savaşın yarattığı ortam yukarıdakinin aksini göstermekle beraber, devam eden çatışmalar her geçen gün yeni kişilerin yerinden edilmesine ya da komşu ülkelere sığınmasına yol açmaktadır. BMMYK'nın geri dönüşlere yönelik yayınladığı veriler²⁶ şu an için önemli bir geri dönüş eğilimini

göstermemektedir. Öte yandan, Türkiye'ye sınır geçişlerinde yakalanan düzensiz göçmenlerin varlığı göç hareketlerinin düşük yoğunlukta devam ettiğine işaret etmektedir. İdlib'teki güncel durum göz önüne alındığında, böylesi göç hareketlerinin devam edeceğine yönelik yeni sinyaller de alınmaktadır.

Bilindiği üzere, 2018 yılının Eylül ayında Türkiye ve Rusya arasında yapılan anlaşma bağlamında Suriye'nin kuzeyindeki İdlib vilayeti güvenli bölge ilan edilmiştir. FK ve ZD Harekâtlarıyla güvenlik altına bölgelerin güney sınırını oluşturan İdlib, rejim kontrolündeki muhalif grupların ve rejim karşıtı sivilin göç edebileceği son bölge haline gelmiştir. İdlib'in rejim kontrolüne geçmesi, Türkiye'ye yönelik güvenlik tehditleri yaratabileceği gibi yeni göç dalgalarının oluşmasına da sebebiyet verebilir. Rusya ile imzaladığı mutabakat zaptı gereği bölgeyi radikal güçlerden arındırmakla yükümlü olan Türkiye için İdlib yalnızca Suriye'nin geleceğine değil aynı zamanda kendi ulusal güvenliğine ilişkin bir mesela haline gelmiş durumdadır. Bu bağlamda Ankara'nın Moskova ve Şam ile yürüteceği diplomasi gerek yeni göç dalgalarının oluşmaması gerekse mültecilerin geri dönüşü için Suriye'nin kuzeyinde gerekli zeminin teşkil edilmesi adına büyük önem arz etmektedir.

Mültecilerin geri dönüşünün ne derece mümkün olduğu sorusunun bir diğer cevabı da Suriye yönetiminin geri dönen mültecilere yönelik politikasında yatmaktadır. Suriye hükümeti 2018 yılı Temmuz ayında mültecilere geri dönüş çağırısı yapmıştır²⁷. İç savaşın devam ettiği günlerde yapılan

23.Cook, S. A. (2018). The Syrian War Is Over, and America Lost. Erişim adresi: <https://foreignpolicy.com/2018/07/23/the-syrian-war-is-over-and-america-lost/>

24.Return of refugees to Syria timidly comes on the agenda (2019, 14 Mart). Euractiv. Erişim adresi: <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/return-of-refugees-to-syria-timidly-comes-on-the-agenda/>

25.Russia, Turkey and Iran reach agreement on Syria committee. (2018, 18 Aralık). The Guardian. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/world/2018/dec/18/russia-turkey-and-iran-reach-agreement-on-syria-committee>

26.UNHCR seeing significant returns of internally displaced amid Syria's continuing conflict (2017, 30 Haziran). UNHCR. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/hk/en/14652-unhcr-seeing-significant-returns-of-internally-displaced-amid-syrias-continuing-conflict.html>

27.Syrian Government Calls on Refugees to Return Home (2018, 3 Temmuz). Voice of America. Erişim adresi: <https://www.voanews.com/a/syrian-government-calls-on-refugees-to-return-home/4465611.html>

bu çağrının mahiyeti sorgulanırken, geri dönenlere yönelik uygulamaların uluslararası arenada soru işaretleri yarattığı açıktır. Örneğin, Suriye'ye geri döndükten sonra yeniden Lübnan'a ya da Ürdün'e kaçan mülteciler, rejimin dönenlere yönelik politikası hakkında soru işaretleri yaratmaya devam etmektedir²⁸. Yalnızca 2018 yılının Ekim ayında geri dönen 700 kişiden 230'unun gözaltına alınması da durumun vahametini gösterir niteliktedir²⁹. Ülkeye giriş sonrasında sıkı güvenlik tedbirleri uygulayan yetkililerin, mültecileri bir suça karışmış olmak ya da muhalif gruplara üye ya da destek olmak gibi suçlardan aranıp aranmadıklarına dair bir güvenlik protokolüne tabi tuttuğu görülmektedir. Bu bağlamda Şam yönetiminin geri dönüşleri kontrol altında tuttuğu bölgelerin demografik yapısını şekillendirmek için kullandığı ve kullanmaya devam edeceği öngörülmektedir. Kendi kontrolünde olmayan bölgelere yardımın ulaşmasını engelleyerek, kısıtlı bir savaş silahı olarak kullanan Esad, geri dönüş sürecini de politik olarak ele alacak; geri dönenler ideolojik ya da etnik aidiyetleri sebebiyle sağlıklı ve güvenli bir yaşama sahip olamayacaktır.

28. Some refugees who returned to Syria fled back to Lebanon: NGO (2019, 14 Şubat). The Daily Star Lebanon. Erişim adresi: <http://www.dailystar.com.lb/News/Lebanon-News/2019/Feb-14/476604-some-refugees-who-returned-to-syria-fled-back-to-lebanon-ngo.ashx>

29. Activists accuse Syrian government of arresting returnees (2018, 18 Kasım). Syrian Observatory for Human Rights. Erişim adresi: <http://www.syriahr.com/en/?p=106923>

05

Türkiye'nin Geri Dönüş Politikası

2015 yılından başlayarak Türkiye geri dönüşlerin mümkün görünmediğini yetkililer aracılığıyla açıklarken³⁰, entegrasyon odaklı bir dizi çalışmaya hız vermişti. Sınırlı kapsamıyla çalışma izinleri düzenlemesi ve seçici ve sınırlı bir çerçevede vatandaşlığa geçiş düzenlemesi yapılması bu çabaları gösteren örneklerdi. Ancak 2017 yılından başlayarak, özellikle de ülkede vatandaşların gösterdiği zaman zaman yabancı düşmanlığına varan tepkilerin etkisiyle, Türkiye'de resmi çevreler ilgili politikalarda önemli bir değişikliğin sinyalini verdiler. Sıklıkla Kuzey Suriye'de yaratılacak bir güvenli bölgeye mültecilerin geri dönüşünün sağlanacağı vurgulanmaya başlandı. Bu çerçevede, Türkiye'nin başlattığı sınır ötesi operasyonlarla mültecilerin dönüşü için zemin hazırlamaya başladığı da söylendi³¹. Afrin Operasyonu sonrası mültecilerin dönebileceği açıklaması³² ya da mültecilerin dönüşü için sınır boyunca güvenli bölge kurulacağı ifadeleri³³ Türkiye'nin bu noktadaki politika emareleridir. Sonuç olarak, gerek Türkiye'nin kuzey Suriye'de gerçekleştirdiği operasyonlar gerek bireysel tercihlerin etkisiyle şu ana dek Suriye'ye geri dönen mültecilerin sayısının 300.000'in üzerinde olduğu Türkiye'deki resmi çevrelerce söylene de bu rakamın ancak 60.000'ler civarında kaldığı uluslararası çevrelerde dillendirilmektedir³⁴.

Belirtmelidir ki, Türkiye sınırından Suriyelilerin Suriye'ye geçişleri Türkiye'de devletin sıkı denetimi altındadır. Türkiye'nin gözetiminde gerçekleştirilen kendiliğinden gönüllü geri dönüşlerin, çoğunlukla Cinderes'ten Cerablus'a uzanan Türkiye destekli yerel

30.Kurtulmuş: Sığınmacıların ülkelerine dönmesi uzun bir süre mümkün değil. (2014, 27 Kasım). Yeni Urfa Gazetesi. Erişim adresi: <http://www.yeniurfagazetesi.com/haber-kurtulmus-siginmacilarin-ulkelerine-donmesi-uzun-bir-sure-mumkun-degil-17661.html>

31.Turkish efforts in Afrin, Idlib will allow Syrians to return home (2018, 8 Şubat) Daily Sabah. Erişim adresi: <https://www.dailysabah.com/war-on-terror/2018/02/09/turkish-efforts-in-afrin-idlib-will-allow-syrians-to-return-home>

32.Refugee return expected after Afrin Operation: Turkey. (2018, 22 Şubat). Aljazeera. Erişim adresi: <https://www.aljazeera.com/news/2018/02/refugee-returns-expected-afrin-operation-turkey-180222114439065.html>

33.Turkey aims to form safe zones in Syria for refugees to return (2019, 28 Ocak). Haaretz. Erişim adresi: <https://www.haaretz.com/middle-east-news/turkey-aims-to-form-safe-zone-s-in-syria-for-refugees-to-return-1.6878260>

34.Adalet Bakanı Gül: 315 bin Suriyeli memleketine döndü (2019, 2 Mart). Hürriyet. Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/adalet-bakani-gul-315-bin-suriyeli-memleketine-dondu-41135354>

meclislerin kontrolündeki bölgelere gerçekleştirildiği söylenmektedir. Keza İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun "(...) bizdeki Suriyelilerin %62'si Misak-ı Milli sınırları içerisinde geldi" açıklaması³⁵ ile Türkiye'nin sınır ötesi harekâtlarını birleştirdiğimizde, Türkiye'nin 2014 yılında uluslararası camiadan alamadığı güvenli bölge desteğini kendi kendine yarattığı ve dönüş siyaseti için zemin hazırladığının altını çizmek gerekir. Bu noktada Türkiye'nin özgün bir politika izlediği, ayrıca bu bölgelere Suriyelilerin gönüllü geri dönüşünü sağlayarak sınır bölgelerinde bir nevi Türkiye destekli yönetim yarattığı de vurgulanmalıdır. Fırat Kalkanı bölgesinde idari ve mülki amirliklerin kurulması, eğitim-sağlık-iletişim alt yapılarının inşa edilmesi (Postane ve Telgraf Teşkilâtı [PTT] ofislerinin açılması, Gaziantep Üniversitesi'ne bağlı Meslek Yüksek Okullarının kurulması vb.) geri dönüşlerin "gönüllü" olması için uygun bir zemin hazırlanmaya çalışıldığı algısı yaratmaktadır. Ancak bu noktada güvenlik, gönüllülük ve sürdürülebilirlik üçgeninin ne derece sağlanacağı, olan ve olası geri dönüşlerin mahiyetini belirleyecektir. Hiç şüphesiz, Türkiye başta olmak üzere bütün bölgeyi etkileyen "Kürt sorunu", Türkiye'nin genelde Suriye krizinin içine, özelde de kuzey Suriye'deki sorunlara, aktif ve belirlenmiş bir pozisyon olarak katılmasının en önemli nedenleri arasındadır. Bu çerçevede, Türkiye'nin çok etkin bir çabayla kuzey Suriye'de "güvenli bölge" yaratma girişimleri de Suriyelilerin geri dönüşü konusunu teknik bir alandan çıkarıp daha çok sıcak siyasal bir alana itmektedir.

35. İçişleri Bakanı Süleyman Soylu: Türkiye'deki Suriyelilerin çoğu Misak-ı Milli sınırları içinden. (2019, 7 Ocak). Habertürk. Erişim adresi: <https://www.haberturk.com/icisleri-bakani-suleyman-soylu-turkiyedeki-suriyelilerin-cogu-misak-i-milli-sinirlari-icinden-2283766>

06

Gerri Dönüş Sorusunun Suriyeli Mülteciler ve Türkiye'deki Toplum Üzerine İzdüşümü

2016 yılı itibariyle - özellikle 2015 yılında Türkiye üzerinden Avrupa'ya olan yoğun mülteci akımı sonrasında bu konuda oluşan toplumsal ve siyasal iklim içinde - Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki sayıları da kaldıkları süreler de başlangıçtaki bütün beklentilerin aşıldığını gösterdi. Suriyeli mültecilerin gelmeye başladığı 2011 yılından bu döneme kadar Türkiye'de çok sınırlı bir kapsam ve düşük bir seviyede siyasallaşma eğilimi gösteren Suriyeli mülteciler konusunda,³⁶ yıllar içinde siyasallaşma oranının arttığı ve zaman zaman yabancı düşmanlığı şeklini de alan toplumsal tepkilerin doğduğu bilinmektedir.³⁷ Özellikle Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2016 yılında Kilis'te katıldığı bir iftar programında Suriyeli mültecilere vatandaşlık verileceğini açıklaması³⁸ ve ardından alınan toplumsal tepki bunun kayda değer bir örneğidir. Devlet söyleminde bu tepkilerin ardından geri adım atılmış -ancak seçilmiş az sayıda eğitimli ve vasıflı Suriyeliye vatandaşlık önerileceği söylenmiş- ve Suriyelilerin geri dönüşü konusu ön plana çıkarılmıştır.

Türkiye'de Suriyeli mülteciler konusunun ülke içinde siyasallaşması 2014 yılına kadar çok düşük düzeylerde kalsa da³⁹, bu eğilimin son beş yıl içinde hızla değiştiği görüldü. Özellikle 2015 yılı sonrasında yaşanan her seçim döneminde kamuoyunda Suriyeli mültecilere yönelik gittikçe artan tepkiye paralel olarak resmi devlet söyleminin de Suriyelilerin geri dönüşünü hedefleyen ifadelerle kayıdığı belgelendi. Benzer şekilde kamuoyunda yaygınlaşan mülteci karşıtı bu görüşlerin bilimsel çalışmalar içinde de belgelendiği bir gerçektir. Örneğin, bilim insanı Erdoğan'ın araştırmasında⁴⁰ sorulan ve "kültürel

36. Ahmet İçduygu, "Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar: "Siyasallaşan" bir sürecin analizi", Toplum ve Bilim, Sayı: 140, 2017: 27-41.

37. Ankara'da Suriyelilerle vatandaşlar arasında gerginlik. (2017, 4 Temmuz). Hürriyet. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ankarada-suriyelilerle-vatandaslar-arasinda-gerginlik-40508566>; Gaziantep'te korkutan Suriyeli gerginliği. (2018, 31 Aralık). Gazete2023. Erişim adresi: <http://www.gazete2023.com/gundem/gaziantep-te-korkutan-suriyeli-gerginligi-h84052.html>; İstanbul'da Suriyelilerin dükkanları tahrip edildi: Yaralılar var. (2019, 9 Şubat). Yurt Gazetesi. Erişim adresi: <http://www.yurtgazetesi.com.tr/gundem/istanbulda-suriyelilerin-dukkanlari-tahrip-edildi-yaralilar-var-h118205.html>

38. Erdoğan'dan Türkiye'deki Suriyelilere vatandaşlık açıklaması. (2016, 3 Temmuz). BBC News. Erişim adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/07/160703_erdogan_suriyeliler

39. İçduygu, A. (2017). Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar: "Siyasallaşan" bir sürecin analizi. Toplum ve Bilim, 140, 27-41.

40. Erdoğan, M. (2018). Suriyeliler Barometresi: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

benzerlik algısı"nı ölçmeye çalışan "Türkiye'deki Suriyelilerin kültürel açıdan bize ne kadar benzediklerini düşünüyorsunuz?" sorusuna görüşülen Türkiye vatandaşlarının cevabının yüzde 41 ile "hiç benzemiyorlar", yüzde 39 ile "benzemiyorlar" olması toplumsal tepkinin arka planını yansıtmaktadır. Aynı araştırmada, "Suriyeli sığınmacıları tarif etmek için kullanılacak en uygun ifadenin ne olduğu" şeklindeki soruya verilen cevapların "zulümden/savaştan kaçan mağdur insanlar" tanımı dışında "bize yük olan insanlar; bize ileride çok sorun açacak tehlikeli insanlar; dilenciler/sadece yardımlarla yaşayan insanlar; bizden oldukça farklı ve bize yabancı insanlar" gibi ötekileştirici söylemleri de yoğun olarak içermesi sözünü ettiğimiz artan toplumsal tepkinin bir başka yansımasıdır. Bahsi geçen bu araştırma, temsili örnekleme ile Türkiye'de kamuoyunun yüzde 70'inin Suriyeli mültecilerin bu ülkede kalıcı olduğu görüşünde olduğunu ortaya koyarken, "Suriyeliler nerede yaşamalı" sorusuna gelen cevaplar da Suriyelilerin geri dönüşünün kamuoyu için önde gelen bir beklenti olduğunu göstermektedir: yüzde 28 "Türkiye'de sadece kamplarda yaşamalı" derken, yüzde 37 "Suriye'de güvenli bölgelerde yaşamalı" ve yüzde 12 de "mutlaka geri gönderilmeliler" seçeneklerini öne çıkarmışlardır.

Öte yandan, yapılan bir dizi bilimsel araştırma içinde Suriyeli mültecilerin geleceğe yönelik farklı beklenti ve planları doğal olarak "Türkiye'de kalmak", "Suriye'ye dönmek" ve "üçüncü başka bir ülkeye gitmek" olmak üzere üç seçenek üzerine yoğunlaşmıştır. Örnek olarak, Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi'nin ortak olduğu uluslararası bir araştırmada⁴¹, 18-30 yaş kümesi içindeki Suriyeli mültecilerin "Eğer Suriye'deki durum düzelse, gelecek 5 sene içinde kendinizi nerede görüyorsunuz?" sorusuna şu cevapları verdikleri görülmektedir: yüzde 30 "Türkiye'de kalırım", yüzde 44 "Suriye'ye dönerim", yüzde 13 "üçüncü başka bir ülkede bulunurum" ve diğer bir yüzde 13 "bilmiyorum". Benzer bulguların farklı oranlar verilerek diğer araştırmalar içinde de ortaya çıktığı açıktır. Bütün bu bulgulardan çıkarılacak iki temel sonuç şudur: ilk olarak, bütün bu çalışma boyunca

vurguladığımız gibi uluslararası mülteci rejiminin vurguladığı "mültecilerin buldukları ülkelerde entegrasyonu", "üçüncü bir ülkeye yeniden yerleştirilmeleri" ve "Suriye'ye (gönüllü) geri dönüşleri" seçeneklerinin mültecilerin kendileri için de her zaman canlı kalan seçenekler olduğudur; ikincisi ise bu seçeneklerin ancak belirli koşullar sağlandığında hayata geçebileceğidir.

41. Integration and Well-being of Syrian Youth in Turkey

07

Sonuç

Sağlıklı bir geri dönüş sürecinin sacayakları gönüllülük, güvenlik ve sürdürülebilirliktir. En baştan başlayarak; mültecilerin sığındıkları ülkelerde geri dönüşün dayatılmaması ve dönme kararının bireyler tarafından gönüllülük esasına göre alınması; gerek dönüş sürecinde gerekse dönülen bölgelerde insan güvenliğinin sağlanmış ya da sağlanıyor olması; dönülen yerlerde gündelik hayatın yeniden inşa edilmesi ve dönüşün kalıcı ve sürdürülebilir kılınması bir geri dönüş sürecinin asli unsurlarıdır. İç savaşın halen daha devam ettiği ve yeni askeri çatışmalara gebe olan Suriye’de güvenlik kaygılarının yüksek olması ve Esad yönetiminin geri dönenlere uyguladığı politikalarından kaynaklı sürdürülebilirlik problemi, Suriye’ye geri dönüşün sorunlu olduğunu ve uygulamaya geçilmesi halinde bütünsel bir yaklaşımdan uzak olacağını göstermektedir. Bunun ötesinde bir değerlendirme yapacak olursak, Türkiye’deki Suriyeli mülteciler üzerine oluşan geri dönüş siyasetinin (i) Suriye ile, (ii) Türkiye ile, (iii) mültecilerin kendisi ile ve (iv) uluslararası mülteci rejimi ile ilgili birçok faktörden derinden etkilendiği açıktır.

Suriye’de siyasi çözüm, alan hâkimiyeti ve askeri operasyonlar noktasında süregelen ihtilaf, geri dönüş noktasındaki beklentilerin çok uzun bir süre daha Suriye’deki gerçeklikle uyumlu olmadığını göstermektedir. Yine BMMYK’nın belirlediği hükümetler arası anlaşma koşulu, Türkiye-Suriye ekseninde kısa vadede yerine gelecek gibi gözükmemektedir. Suriyeli mülteciler ayrıca resmi kanallar aracılığıyla organize edilecek bir geri dönüş sürecinde, Esad rejimi tarafından “şüpheli” olarak tanımlanma, dolayısıyla muhalif grupların destekçisi pozisyonuna düşme tehlikesi ile de karşılaşabilir. Düzenli geri dönüş hareketinin mültecilere pek söz hakkı tanımaması ve dönüş şartları üzerinde kontrol sahibi olmamaları, uzun vadede dönenlerin güvenlik endişesi yaşamasına sebep olacaktır.

Türkiye açısından bakıldığında, süregelen güvenli bölge tartışmaları bu tür bir geri dönüşün pratikte sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi ve gerçekleşse de niteliği hakkında çok sayıda soru işaretini ortaya çıkarmaktadır. Suriye meselesine birçok açıdan taraf

olan Türkiye'nin kendi hakimiyetinde bizzat yaratacağı bir güvenli bölgenin geri dönüş için yeterli meşrutiyeti sağlaması – yine gönüllülük, güvenlik ve sürdürülebilirliktir üçlüsü açısından – olası değildir. Evleri güvenli bölgenin dışında olan Suriyeli mültecilerin güvenli bölgeye yerleştirilmesi yeni bir ülke içi yerinden edilme durumu yaratacaktır. Bu noktada mültecilerin nereye döneceği sorusuna verilecek cevap önem arz etmektedir. Yine geri dönen mülteciler için bir başka sorun da mülkiyet hakları noktasında oluşmaktadır. Kendi evlerine dönme şansı elde eden mültecilerin evlerinin yıkılmış olması durumunda nerede yaşayacakları, evleri tahrip olmayanlarınsa eskiden sahip oldukları mülkleri nasıl yeniden edinecekleri bilinmemektedir. Hükümetler arası anlaşma eksikliğinden kaynaklanan böylesi bir problem, geri dönüş öncesi çözülmediği takdirde uzun vadeli problemler yaratacaktır.

Bu bağlamda Suriyeli mülteciler için "zaman" faktörünün önemine de vurgu yapmak gereklidir. Örneğin, sekiz yıldır Türkiye'de yaşayan Suriyeli ailelerin Türkiye'de doğmuş ya da Türkiye'de büyümekte olan ve okula giden çocukları için "ev" ya da "anayurt" kavramları Suriye kadar Türkiye'yi çağırıştırabilir. Öte yandan, Suriye'de yaşanan iç savaşa tanık olmuş ailelerin Suriye'de ve göç sürecinde karşılaştıkları zorluklar, edindikleri tecrübeler ve Türkiye'de deneyimledikleri "kendiliğinden entegre olma" süreçleri uzun süre ya da sürekli Türkiye'de kalma eğilimlerini artırmaktadır. Temelde, Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin değişen koşullar içinde "Türkiye'de kalıp entegrasyon", "üçüncü bir ülkeye yeniden yerleşme" ve "Suriye'ye (gönüllü) geri dönüş" seçenekleri arasında bugünlerini ve geleceklerini planlamaya çalıştıkları ve çalışacakları açıktır.

Nitelikli ve kabullenilebilir bir geri dönüş siyaseti, Suriyeli mültecilerin geleceği noktasında tüm seçeneklerin -geri dönüş yanında, buldukları ülkedeki entegrasyon ve üçüncü ülkeye yerleşme-gündemde tutulmasını gerektirmektedir. Keza geri dönüşü tek çözüm olarak görmek ya da idealize etmek, sahadaki gerçekliklerin göz ardı edilmesinin

yanı sıra yeni problemler silsilesinin oluşmasına da sebep olabilir. Bu bağlamda Türkiye'de politika üreten ve uygulayan aktörlerin, Suriyeli mültecilerin kendi isteklerine bağlı olarak "üçüncü bir ülkeye yerleşme" ve "Türkiye'de yaşamlarına devam etme ve entegre olma" seçenekleri üzerinde de öngöründe bulunmaları önemlidir. Türkiye'ye göre küresel dünyanın Kuzey ve Batısında kalan gelişmiş ülkelerin özellikle 2015 yazında ve sonbaharında gösterdikleri tavır, uluslararası sığınma/mülteci rejiminin koyduğu kurallar içinde beliren "üçüncü bir ülkeye yerleşme" seçeneğini hiçe saydıklarını açıkça gösterse bile, bu seçeneğin de bir "sorumluluk paylaşımı" mantığı ile sıklıkla uluslararası arenada vurgulanması önemli bir siyasal tavır olacaktır. Öte yandan, nüfusuna sekiz yıl içinde 3,6 milyon mülteciyi "geçici koruma altında" olanlar statüsü ile katan Türkiye gibi bir ülkede, bu büyüklükteki bir göçmen topluluğunu entegre etmeye çalışmanın ülkeyi ve toplumu uzun yıllar içinde yorgun düşürebileceği gerçeğine de gözleri kapamamak gerekir. Sonuç olarak belirtmek gerekir ki, geri dönüş siyaseti yalnızca geri dönüşü değil aynı zamanda üçüncü ülkeye yeniden yerleştirme ve entegrasyonu da eşit seviyede değerlendirmeyi, geri dönüşün empoze edilmesinden⁴² mültecilerin demokratik hak taleplerini göz önüne alarak gönüllü geri dönüşü bir seçenek olarak sunmayı gerekli kılar.

42. Geri dönüşün baskı aracılığıyla gerçekleştirilmesi dayatılmış dönüş (imposed return) ve zorla sınır dışı etme (deportation) yöntemlerini çağırştırmakla beraber, bu yöntemlerin pratiğe dökülmesi için uygun zeminin oluşması riskini de taşır.

